

Експериментальне вивчення психологічних чинників розвитку етичної свідомості студентської молоді

М. В. Шипко

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна
Corresponding author. E-mail: shipkomaya@gmail.com

Paper received 22.01.18; Revised 25.01.18; Accepted for publication 26.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-155VI65-17>

Анотація. Стаття присвячена висвітленню результатів експериментального вивчення психологічних чинників розвитку етичної свідомості студентської молоді. Статистично підтверджено, що розвиток етичної свідомості студентської молоді визначається комплексом взаємопов'язаних психологічних чинників: засвоєння моральних норм та категорій (постконвенціональний рівень); прийняття соціальних норм і етичних вимог (совісність); моральні цінності (універсалізму та безпеки); его-ідентичність; автономність; особисте ставлення до категорій етики.

Ключові слова: етична свідомість, студентська молодь, моральні цінності, совісність, его-ідентичність, автономність.

Вступ. Сучасна суспільно-політична та економічна ситуація в Україні наразі є такими, що інтереси національної безпеки, соціального і культурного благополуччя постійно вимагають звернення до проблеми морального відродження особистості, розвитку її етичної свідомості.

В контексті розвитку сучасної науки вивчення етичної свідомості особистості набуває особливої актуальності, адже саме етична свідомість зумовлює характер етичних відносин людини, її моральну позицію, вчинки і поведінку в цілому. Без сформованості ставлення до понять про добро і зло, обов'язок, совість, справедливість, честь і гідність, свободу і відповідальність, щастя і сенс життя, а також уявлень про моральний ідеал неможливі ні взаємодія зі світом, ні розвиток особистості.

В контексті розвитку сучасної науки вивчення етичної свідомості студентської молоді набуває особливої актуальності, адже саме молодь починає грати все більш значущу роль в житті суспільства, виробляючи нові риси культури і стандарти мислення, проявляючи конкурентоспроможність, готовність жити й трудитися в нових умовах.

Незважаючи на представленість досить широкого спектру досліджень окремих аспектів етичної свідомості особистості, у наукових працях майже не приділяється специфіці розвитку етичної свідомості молоді в період підготовки у вищому навчальному закладі. Емпіричне дослідження зазначеного питання створить підстави для розробки практико-орієнтовних заходів цілеспрямованого розвитку етичної свідомості студентської молоді у системі вищої освіти.

Короткий огляд публікацій по темі. У межах філософії етична свідомість вивчалась В.П. Кобляковим (взаємопроникнення моралі та етики в процесі культурно-історичного розвитку); П.А. Ландесманом, О.І. Титаренком (етико-філософське дослідження структур етичної свідомості); Ю.В. Согомоновим (становлення світоглядних уявлень); І.С. Коном (інтерналізація соціальних норм в культурно-історичному плані). У психологічній науці дослідженням етичної свідомості займалися: В.В. Турбан (особливості становлення етичної свідомості в онтогенезі); А.В. Бездухов; (етична свідомість вчителя); Л.М. Антілогова (психологічні механізми розвитку етичної свідомості); Р. Мурхед, В. Хіншлі (етична

свідомість приватних та корпоративних юристів); Д. Перкінз (етична свідомість споживачів); Е. Амадо (розвиток етичної свідомості школярів). Теоретичні аспекти цього феномену висвітлено у дослідженнях Г.О. Балла (аналіз взаємодії добра і зла у соціальній поведінці); Ю.М. Швалба (рефлексивні характеристики свідомості у процесі діяльності цілепокладання); І.С. Булах; Р.В. Павелківа; М.В. Савчина (розвиток моральної свідомості та самосвідомості особистості).

Метою статті є висвітлення результатів експериментального вивчення психологічних чинників розвитку етичної свідомості в студентській молоді.

Матеріали і методи. В дослідженні використано наступний психодіагностичний інструментарій: опитувальник діагностики особистісного симптомокомплексу відповідальності (авт. І.О. Кочарян) з метою встановлення рівнів розвитку етичної свідомості студентської молоді; методика вивчення рівня розвитку моральних суджень (авт. Л. Колберг, адапт. Л.І. Анциферової); «Шкала совісності» (авт. В.В. Мельніков, Л.Т. Ямпольський) задля з'ясування прийняття студентською молоддю соціальних норм і етичних вимог; методика для вивчення цінностей особистості (авт. Ш. Шварц, адапт. В.М. Карандашева); методика вивчення ясності «Я»-концепції (SCC) (авт. Дж. Кемпбелл); опитувальник міжособистісної залежності (авт. Р. Гіршфільд, адапт. О.П. Макушиної) з метою виявлення прагнення до автономії; метод семантичного диференціала (авт. Ч. Осгуд, адапт. В.Ф. Петренка) для вивчення емоційного ставлення до категорій етики; математико-статистичні методи обробки експериментальних даних на базі пакету статистичних програм IBM SPSS-20 (коефіцієнт кореляції Спірмена; кореляційно-регресивний аналіз).

Дослідження здійснювалося на базі Національної металургійної академії України, Дніпропетровського національного університету імені О.Т. Гончара, Запорізького національного Університету, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Вибірку респондентів склали студенти I–V курсів гуманітарних та технічних спеціальностей. Загальна кількість досліджуваних – 280 осіб віком 17–27 років, з яких 56 респондентів – на I курсі; 54 – на II; 56 – на III; 60 – IV; 54 – на V.

Результати та їх обговорення. Роботи науковців з вивчення етичної свідомості охоплюють широке коло явищ, адже означений феномен одночасно виявляється відображенням суспільного буття, формується в процесі взаємодії особистості з соціально-культурним середовищем, а також представляє собою суб'єктивну сторону моралі, виражає самовизначення в загальному універсумі буття. Етичну свідомість можна розглядати як форму індивідуальної свідомості, що проявляється в осягненні моралі особистістю, рефлексії моральних (соціальних) норм, формуванні на цій основі власних поглядів і переконань [9].

Розвиток концепції свідомості О.М. Леонтьєва в системі теоретичних положень Н.Ф. Шевченко дозволяє розглядати структуру етичної свідомості в єдності трьох компонентів: чуттєвої тканини, значень та смислів – ядерних утворень етичної свідомості. Трикомпонентна структура етичної свідомості представлена змістом, що відображає специфіку індивідуальної етичності та моральності: значеннями, які виражаються моральними нормами й категоріями; смислами, які виражаються особистісними цінностями, мотивами моральної поведінки, потребою в самоактуалізації; чуттєвою тканиною, яка характеризується особливістю сприйняття норм моралі, подій та вчинків [10].

Теоретичний аналіз соціальної ситуації розвитку особистості студентського віку [4; 7], що охоплює

проміжок від пізньої юності до ранньої дорослості, та його узгодження із структурою етичної свідомості дозволив визначити комплекс взаємопов'язаних психологічних чинників розвитку етичної свідомості студентської молоді. До вказаних чинників було віднесено засвоєння моральних норм та категорій; прийняття соціальних норм і етичних вимог; моральні цінності; еґо-ідентичність; автономність; особисте ставлення до категорій етики.

Аналізуючи в науковій літературі дефініції поняття етичної свідомості та беручи до уваги думки дослідників з філософії [3; 6; 8], педагогіки [5], психології [1; 2; 9], поняття етична свідомість студентської молоді ми визначили як динамічне психічне утворення, наповнене моральними значеннями, смислами та чуттєвим змістом, що диктуються специфікою індивідуальної етичності та моральності, а також особливостями соціальної ситуації розвитку особистості студентського віку – потребою у самоактуалізації, потребою у прийнятті власної етико-моральної системи.

Перейдемо до аналізу результатів дослідження психологічних чинників розвитку етичної свідомості студентської молоді. З метою комплексного кількісного та якісного аналізу результатів дослідження, отримані дані будуть подані відповідно до структурно-змістової сутності етичної свідомості (табл. 1).

Таблиця 1. Структурна організація та психологічні чинники розвитку етичної свідомості студентської молоді

Компоненти етичної свідомості		Чинники розвитку етичної свідомості	Показники розвитку етичної свідомості
Значення	Моральні норми та категорії	Засвоєння моральних норм та категорій	Розвиненість моральних суджень
Смисли	Мотиви моральної поведінки	Прийняття соціальних норм і етичних вимог	Вираженість совісності
	Цінності	Моральні цінності	Розвиненість цінностей універсализму, доброти, безпеки
	Потреба самоактуалізації	Еґо-ідентичність Автономність	Високий рівень ясності образу себе Наявність прагнення до автономії
Чуттєва тканина	Особливості сприйняття моральних норм, учинків	Особисте ставлення до категорій етики	Індивідуальні значення категорій етики

Під час проведення якісного аналізу отриманих даних основним завданням стало визначення структурної композиції взаємозв'язків між досліджуваними психологічними чинниками, що дозволило виявити загальні та специфічні відмінності етичної свідомості студентів. Характер кореляційних зв'язків (за допомогою коефіцієнту кореляції r -Спірмена) засвідчив, що процес навчання у вищому закладі освіти характеризується активним розвитком особистісних властивостей та поступовим ускладненням системи взаємозв'язків, які різняться кількістю та тісністю.

Кореляційний аналіз отриманих даних засвідчив, що між усіма компонентами етичної свідомості та психологічними чинниками її розвитку існує дуже розвинена й складна система взаємозв'язків. Розглянемо кореляційні зв'язки між показниками компонентів етичної свідомості «значення» – «чуттєва тканина». Значущу кореляцію з показником компонента «чуттєва тканина» було зафіксовано тільки з показником рівня автономної моралі: фактор оцінки (0,132 при $p \leq 0,05$) – *духовно-універсалістська* стадія розвитку моральних суджень. Зазначене свідчить про те, що

моральний розвиток досліджуваних прямо пов'язаний з виробленням власного ставлення до етичних категорій, принципів, законів.

Говорячи про кореляційні зв'язки між компонентами етичної свідомості «значення» – «смисли», слід зазначити, що показники всіх стадій розвитку моральних суджень, окрім нормативної, мають взаємозв'язки з показниками складових *смислів*. Так, більшість кореляційних зв'язків було виявлено навколо показників моральних цінностей *доброти* та *безпеки*. При цьому, на нижчих стадіях розвитку зв'язки з показником цінності *доброти* – зворотні (коефіцієнти кореляції варіюють від $r = -0,120$ до $r = -0,122$), а на більш високих – прямі (0,176 при $p \leq 0,01$). Це може означати, що розвиток змінних компоненту «смисли» буде відбуватися за умови зменшення в респондентів кількості моральних суджень, які належать до незрілих стадій морального розвитку.

Показник цінності *безпеки* позитивно корелює з показниками усіх стадій морального розвитку (коефіцієнти кореляції від $r = 0,119$ до $r = 0,246$). Ми вважаємо цей зв'язок закономірним, оскільки при еґоцент-

ричній позиції особистість турбується про власну безпеку, а не про збереження і підвищення благополуччя людей; при переході на позицію децентризму – навпаки.

Перейдемо до розгляду кореляційних зв'язків між показниками компонентів етичної свідомості «*смисли*» – «*чуттєва тканина*». За даними дослідження моральних цінностей, саме показники цінностей *універсалізму* та *безпеки* мають позитивні кореляції з показниками всіх змінних особистісного ставлення до категорій етики – факторами *оцінки* (0,165 при $p \leq 0,01$; 0,137 при $p \leq 0,05$), *сили* (0,142 при $p \leq 0,05$; 0,183 при $p \leq 0,01$) та *активності* (0,161 при $p \leq 0,01$; 0,214 при $p \leq 0,01$). Отже, на усвідомлення власного сприйняття моральних норм та учинків значно впливає розвиненість моральних цінностей.

Слід зазначити, що аналіз даних виявив також важливі інтеркореляції. Так, всередині компонента «*смисли*» були встановлені наступні значущі зв'язки: рівня *совісності* з рівнем прагнення до *автономії* (-0,255 при $p \leq 0,01$); рівня *ясності Я-концепції* з прагненням до *автономії* (0,141 при $p \leq 0,05$).

Наявність інтеркореляційного зв'язку між показниками складових компонента «*смисли*» може вказувати на їх інтегрованість та досить тісний взаємозв'язок у функціонуванні та розвитку етичної свідомості студентів.

Проведений кількісний аналіз даних показав, що визначені психологічні чинники, які впливають на розвиток етичної свідомості особистості, змінюються протягом усього періоду навчання у вищому закладі освіти, та є тісно пов'язаними між собою. Такі висновки підтверджуються наявністю значущих кореляційних зв'язків між змінними всіх компонентів етичної свідомості студентів різних курсів. Це надає підстави зробити висновок щодо взаємообумовленості психологічних чинників (засвоєння моральних норм та категорій; прийняття соціальних норм і етичних вимог; моральні цінності; его-ідентичність; автономність; рефлексивна здатність; емоційне ставлення до категорій етики) у їхньому впливі на подальший розвиток етичної свідомості студентської молоді.

Для виявлення чинників, які вірогідно впливають на розвиток етичної свідомості студентської молоді ми використали множинний регресійний аналіз. Аналіз регресії дозволяє оцінити вплив декількох предикторів (чинників) на залежну змінну, у нашому випадку – на розвиток етичної свідомості. До аналізу були включені наступні *чинники*: засвоєння моральних норм та категорій (доконвенціональний, конвенціональний, постконвенціональний рівні); прийняття соціальних норм і етичних вимог (совісність); моральні цінності (універсалізм, доброта, безпека); его-ідентичність; автономність; особисте ставлення до категорій етики; *залежна змінна* – розвиток етичної свідомості. При імовірності F-включення $\leq 0,050$ (F-виключення $\geq 0,100$), у рівняння регресії увійшли наступні фактори (предиктори):

- засвоєння моральних норм та категорій – постконвенціональний рівень розвитку моральних суджень;

- моральні цінності універсалізму, безпеки;
- совісність;
- особисте ставлення до категорій етики;
- ясність Я-концепції;
- автономність.

Коефіцієнт множинної кореляції R відображає зв'язок залежної змінної «*розвиток етичної свідомості*» із сукупністю незалежних змінних і дорівнює 0,562. Значення R^2 становить 0,316 і показує, що 31,6% дисперсії змінної «*розвиток етичної свідомості*» обумовлено впливом предикторів (чинників). Кожна з незалежних змінних має позитивну кореляцію (R) із залежною змінною *розвиток етичної свідомості*.

Серед виключених змінних наступні: *доконвенціональний* та *конвенціональний* рівні розвитку моральних суджень, моральна цінність *доброта*. Очевидно, що розвиток моральних суджень на незрілих рівнях не може позитивно впливати на розвиток етичної свідомості. Той факт, що змінна *доброта* не увійшла до рівняння регресії можна пояснити тим, що цінність збереження і підвищення благополуччя близьких людей вже виступає для респондентів всіх курсів значимою та розвинена на достатньому рівні (про це свідчать наші попередні результати).

Таким чином, результати дослідження підтвердили, що розвиток етичної свідомості студентської молоді визначається комплексом взаємопов'язаних психологічних чинників: засвоєння моральних норм та категорій (постконвенціональний рівень); прийняття соціальних норм і етичних вимог (совісність); моральні цінності (універсалізму та безпеки); его-ідентичність; автономність; особисте ставлення до категорій етики. Отримані результати надають підстави для визначення шляхів організації психолого-педагогічного супроводу розвитку етичної свідомості студентської молоді.

Висновки. Аналіз результатів експериментального дослідження дозволив встановити наявність значущих кореляційних зв'язків між змінними всіх компонентів етичної свідомості досліджуваних, що виступає свідченням взаємообумовленості визначених психологічних чинників у їхньому впливі на подальший розвиток етичної свідомості студентської молоді. В ході дослідження припущення про те, що розвиток етичної свідомості студентської молоді визначається комплексом визначених психологічних чинників знайшло своє підтвердження включенням визначених чинників до рівняння регресії.

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики надалі вбачається розробка та впровадження програми розвитку етичної свідомості студентської молоді за рахунок актуалізації визначених психологічних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антилогова Л.Н. Психологические механизмы развития нравственного сознания личности: дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Лариса Николаевна Антилогова ; Ново-

сибирский государственный педагогический университет, 1999. – 434 с.

2. Бездухов А.В. Проблема существования этического сознания учителя / А.В. Бездухов // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – т. 15. – №2(3), 2013. – С.576–580.
3. Гусейнов А.А. Понятие морали / А.А. Гусейнов // Этическая мысль : журнал Института философии РАН / Гл. Ред. А.А. Гусейнов. Вып.4. – М., 2003. – С.3–13.
4. Донцов А.В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді [монографія] / А.В. Донцов. – Харків : Шлях, 1999. – 226 с.
5. Капустина Н.Г. Этическое сознание младших школьников / Н.Г. Капустина // Начальная школа плюс До и После : материалы о Школе. – №3, 2006. – С.3–9.
6. Кобляков В.П. Этическое сознание / В.П. Кобляков. (Моногр.). – Л. : ЛГУ, 1979. – 224с.
7. Ситаров В.А. Психологические особенности социокультурного облика студенческой молодежи / В.А. Ситаров, А.И. Шутенко, Е.Н. Шутенко // Знание. Понимание. Умение : [науч. журнал ; гл. ред. Ильинский И.М.] / Московский гуманитарный ун-т, 2009. – №2. С.66–72.
8. Титаренко А.И. Структуры нравственного сознания: Опыт этико-философского исследования / А.И. Титаренко, П.А. Ландесман. – М. : Мысль, 1974. – 278 с.
9. Турбан В.В. Становлення етичної свідомості в онтогенезі: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Вікторія Вікторівна Турбан ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2013. – 487с.
10. Шевченко Н.Ф. Етична свідомість: філософсько-психологічний зміст / Н.Ф.Шевченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2015. – № 5. – С.120–124.

REFERENCES

1. Antilogova, L.N. Psychological mechanisms of moral consciousness development of the person : diss. ... d-ra psihol. nauk: 19.00.01 / Larisa Nikolaevna Antilogova ; Novosibirskij gosudarstvennij pedagogicheskij universitet, 1999. – 434 p.
2. Bezduhov, A.V. The problem of existence of ethical consciousness of the teacher / A.V. Bezduhov // Izvestija Samarskogo nauchnogo centra Rossijskoj akademii nauk. – t. 15. – №2(3), 2013, P.576–580.
3. Gusejnov, A.A. The concept of morality / A.A. Gusejnov // Jeticeskaja mysl' : zhurnal Instituta filosofii RAN / Gl. Red. A.A. Gusejnov. Vyp.4. – M., 2003. – P.3–13.
4. Dontsov, A.V. Formation of moral mechanisms of behavior of student youth [monohrapf] / A.V. Dontsov. – Kharkiv : Shlyakh, 1999. – 226 p.
5. Kapustina, N.G. Ethical consciousness of younger pupils / N.G. Kapustina // Nachal'naja shkola pljus Do i Posle. – №3, 2006. – P.3–9.
6. Kobljakov, V.P. Ethical consciousness / V.P. Kobljakov. (Monogr.). – L. : LGU, 1979. – 224p.
7. Sitarov, V.A. Psychological features of the socio-cultural appearance of student youth / V.A. Sitarov, A.I. Shutenko, E.N. Shutenko // Znanie. Ponimanie. Umenie : [nauch. zhurnal ; gl. red. Il'inskij I.M.] / Moskovskij gumanitarnyj un-t, 2009. – №2., P.66–72.
8. Titarenko, A.I. The structures of ethical consciousness: experience of ethical and philosophical research / A.I. Titarenko, P.A. Landesman. – M. : Mysl', 1974. – 278 p.
9. Turban, V.V. The formation of ethical consciousness in ontogenesis : dys. ... d-ra psyhol. nauk: 19.00.07 / Viktorija Viktorivna Turban ; In-t psihologii im. G.S. Kostjuka APN Ukrainy, 2013. – 487p.
10. Shevchenko, N.F. Ethical consciousness: philosophical and psychological contents / N.F.Shevchenko // Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhoholichni nauky». – 2015. – # 5. – P.120–124.

Experimental study of psychological factors of development of the student youth's ethical consciousness

M. V. Shypko

Abstract. The article presents results the experimental study of psychological factors of development of the student youth's ethical consciousness. It has been statistically confirmed that the development of the student youth's ethical consciousness is determined by a complex of interrelated psychological factors: assimilation of moral norms and categories (postconventional level); adoption of social norms and ethical requirements (conscience); moral values (universalism and security); ego-identity; autonomy; personal attitude to the ethics categories.

Keywords: *ethical consciousness, student youth, moral values, conscience, ego-identity, autonomy.*

Экспериментальное изучение психологических факторов развития этического сознания студенческой молодежи

М. В. Шипко

Аннотация. В статье освещены результаты экспериментального изучения психологических факторов развития этического сознания студенческой молодежи. Статистически подтверждено, что развитие этического сознания студенческой молодежи определяется комплексом взаимосвязанных психологических факторов: усвоение нравственных норм и категорий (постконвенциональный уровень); принятие социальных норм и этических требований (совесть); нравственные ценности (универсализма и безопасности); эго-идентичность; автономность; личностное отношение к категориям этики.

Ключевые слова: *этическое сознание, студенческая молодежь, моральные ценности, совесть, эго-идентичность, автономность.*